

De Engelse Zeeoorlogen: een ontwikkeling van de betrekkingen tussen twee maritieme naties en twee supermachten in de 17^e eeuw

Jaap de Kam

Summary

The interests of the rebellious Dutch provinces and protestant Elizabethan England were well aligned against the powerful catholic Spanish Habsburg Empire during the early phases of the Dutch struggle for independence.

Under the first Stuart kings the relation between the young Dutch Republic and England cooled. The Dutch had emerged from their struggle as a dominant maritime trading power while the Spanish Empire slid into an irrecoverable decline. Spain ceased to be the dominating power that largely determined the international orientations and policies of both the Republic and England. Soon after the Peace Treaty of Münster lingering conflicts and opposing commercial interests between the two maritime nations erupted into open war.

Three heavy sea wars were fought between both naval powers in the 50s, 60s, and 70s of the 17th century with major naval battles along the coasts of South East England and the Low Countries. The English Navy appeared strongest in the first half of this episode. The raid on The Vlie, Holmes's bonfire of August 1666, proved to be a watershed as the last significant success of the English Navy in these wars. All later major naval engagements, notably the raid on the Medway and the four battles of the Third War, were victorious for the Dutch under De Ruyter.

France was still a dormant future superpower at the conclusion of the First Anglo-Dutch War, recovering from the Fronde and its earlier many years of internal strife and civil wars. The emerging power of France was already felt during the Second War. France was the main instigator of the Third War. Both Stuart kings after the Restoration had strong leanings towards their French nephew, the absolutist and catholic king Louis XIV. Their French and catholic orientation alienated Charles II to some extent and certainly James II from major segments of the English nation.

The confrontation between the two countries came to an end by the unopposed invasion of England by William of Orange and his Dutch army in 1688. This intervention exposed the limited support James II still enjoyed. A main motivation for this daring operation by the Dutch was to pre-empt another '1672', the traumatic combined French and English attack on the Republic during the Third War. The invasion resulted in a re-alliance of the two maritime nations against

the new continental superpower that France had become. It also resulted in more than 90 years of peace between the two maritime countries.

Inleiding

De Engelse overval van 1666 op het Vlie is een belangrijke en te vaak onderbelichte episode uit de Engelse zeeoorlogen. In de jaren 50, 60 en 70 van de 17^e eeuw werden drie hevige zeeoorlogen uitgevochten tussen Engeland en de jonge Nederlandse Republiek, gevolgd door de Nederlandse militaire invasie in Engeland van eind jaren 80, die een lange periode van vrede tussen beide maritieme landen inluidde.

Achteraf is vast te stellen dat de overval van 1666 een keerpunt was in de krachtsverhouding tussen beide marines gedurende deze zeeoorlogen. Was vóór de overval de Engelse Navy meestal de bovenliggende partij, daarna bleek de Staatse oorlogsvloot de sterkste.

Gewoonlijk worden commerciële belangentegenstellingen tussen beide maritieme grootmachten opgevoerd als de oorzaak van deze oorlogen. De overval op het Vlie gedurende de Tweede Engelse Oorlog was onmiskenbaar een aanval op de economie van de Republiek.

Maar ook politieke, godsdienstige en dynastieke overwegingen waren bepalend in de lange aanloop, in het verloop en bij de beëindiging van deze oorlogen. Daarnaast kunnen de verhoudingen tussen beide landen niet in isolatie van de overige Europese machten begrepen worden.

Twee machten speelden een hoofdrol: dat was het Spaans-Habsburgse wereldrijk in de lange aanloop naar de Engelse oorlogen; in de latere fase en de lange jaren van vrede tussen Nederland en Engeland daarna was dat het Franse Koninkrijk.¹ Beide waren de dominante supermachten van hun tijd. Beide waren katholiek in tegenstelling tot de Republiek en Engeland. Beide waren ook elkaars erfvijanden. Gedurende de Engelse zeeoorlogen was het Spaanse rijk al in onherstelbaar verval geraakt en kwam Frankrijk op als grootmacht uit vele decennia van binnenlandse conflicten en burgeroorlogen.

Na het inzakken van de Spaans-Habsburgse machtsfactor in de jaren 40 van de 17^e eeuw konden de gegroeide tegenstellingen tussen de jonge Republiek en Engeland tot een uitbarsting komen in de eerste twee Engelse Zeeoorlogen. De Franse macht liet zich in alle hevigheid pas voelen in de Derde Engelse Oorlog en was de hoofdreden voor de Nederlandse invasie

---

1 Omwille van eenvoud worden hieronder de termen 'Spanje en Spanjaarden' gebruikt voor het Spaans-Habsburgse koninkrijk en haar inwoners waarbij in de beschreven periode ook Portugal en haar inwoners gerekend kan worden; 'Engeland en Engelsen' heeft soms betrekking op 'Groot-Brittannië en Britten'; 'Nederland en Nederlanders' refereert aan de Republiek en haar inwoners.

in Engeland van 1688 en de langdurige vrede tussen beide maritieme landen daarna.

De Nederlandse Opstand en koningin Elisabeth²

In het midden van de 16^e eeuw vormden de verstedelijkte Nederlandse gewesten het meest welvarende rijksdeel van het Spaans-Habsburgse Koninkrijk. De Noord-Nederlandse kustprovincies waren minder prominent dan Brabant en Vlaanderen, maar beschikten wel over enorme handelsvloeten. Hun specialisatie in de vaart met bulkgoederen op de Oostzee dwong tot kosteneffectiviteit door schaalgrootte. Dit bezorgde de Noord-Nederlandse handelsvaart een concurrentiekracht waarmee op termijn ook andere markten veroverd konden worden.³ Het midden van de 16^e eeuw was voor West-Europa een roerige tijd door de Reformatie. De Nederlanden ontkwamen daar niet aan. In 1566 kwam de onrust onder Calvinistische invloeden tot een uitbarsting bekend als de Beeldenstorm. Koning Philips II zag er een algehele ketterse rebellie in. Dit was aanleiding om in 1567 zijn vertrouwing Alva met een Spaanse troepenmacht naar de Nederlandse gewesten te sturen. Diens repressieve optreden liep in 1572 uit op de volksopstand die hij nu juist in de kiem had willen smoren.⁴ Erg kansrijk leek deze rebellie niet. In 1574 waren tegenover het machtige Spaanse wereldrijk alleen nog delen van Holland en Zeeland in opstand. Toch wisten de opstandelingen stand te houden dankzij hun macht te water op de ondergelopen polders en kustwateren in Holland en Zeeland, en op de Zuiderzee.⁵

In Engeland had in het midden van de 16^e eeuw het protestantisme de wind mee onder Henry VIII na zijn breuk met Rome door zijn scheiding van de katholieke Catharina van Aragon ten faveure van Anne Boleyn, die sympathiseerde met protestantse overtuigingen. Henry werd echter

---

2 Eveneens omwille van beknoptheid zal hieronder alleen bij uitzondering melding gemaakt worden van dienaren van de kroon bij de diverse Engelse, Spaanse en Franse monarchen die hieronder aan bod komen. Dit ondanks de dominante invloed op het landsbeleid van sommigen van hen.

3 J.I. Israel, *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740* (Oxford, 1989) pp. 18-23; zie ook: H. den Haan, *Moedernegotie en Grote Vaart, Een studie over de expansie van het Hollandse handelskapitaal in de 16^e en 17^e eeuw* (Amsterdam, 1977) pp. 141-146.

4 J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806*, vertaling B. Smilde, *The Dutch Republic 1477-1807* (Franeker, 1996, 2012) pp. 187-199.

5 J.C.A. de Meij, *De Watergeuzen, piraten en bevrijders* (Haarlem, 1980) pp. 18-65. Een gedetailleerde beschrijving van de militaire operaties en de organisatie van de betrokken legermachten in de tachtigjarige oorlog is te vinden in de uitgave van het NIMH Den Haag: *De Tachtigjarige Oorlog, Van opstand naar geregelde oorlog 1568-1648* (Amsterdam, 2013).

opgevolgd door de katholieke Mary, de oudste dochter van hem en Catharina van Aragon. Mary werd in 1553 de eerste regerende koningin van Engeland en trouwde Philips II van Spanje. Mary, gesteund door Philips, trachtte het protestantisme op gewelddadige wijze te onderdrukken. Het leverde haar de bijnaam 'Bloody Mary' op. Evenals in de lage landen pakte deze onderdrukking averechts uit. Het leidde tot een blijvende en diep gevoelde afkeer van het katholieke geloof in Engeland en een weersin tegen de Spaanse Habsburgers. Haar opvolgster in 1558 was haar protestantse halfzuster Elisabeth, dochter van Anne Boleyn. Elisabeth zou 45 jaar lang koningin blijven. Onder haar bewind groeide Engeland uit tot een stabiele protestantse staat, beschermd door een sterke marine.⁶

Afb. 1. De protestantse Elisabeth I, van 1558 tot 1603 koningin van Engeland.
Prentmaker: Crispijn van den Queborn (Bezit Rijksmuseum).

---

6 Een gedetailleerde, zij het ongeannoteerde studie over de laatste Tudors en hun relatie met Philips II, is te vinden in: B.T. Patterson, *With the heart of a king* (New York, 2007).

De Nederlandse opstandelingen werden in de jaren 80 in het nauw gedreven door het effectieve optreden van de bekwame veldheer Parma met zijn sterke Spaanse leger. Dat de protestantse opstandelingen in de Nederlanden steun zochten bij Elisabeth was te verwachten. Rebellen tegen een wettig koninklijk gezag had haar sympathie zeker niet. Maar na het neerslaan van de opstand zou het leger van Parma ook weleens tegen Engeland ingezet kunnen worden. Elisabeth besloot daarom de opstandelingen te steunen via het verdrag van Nonsuch in 1585 met geld, een kleine troepenmacht en directe Engelse betrokkenheid bij het beleid in de opstandige gewesten. In feite werden de opstandige gewesten daarmee een Engels protectoraat.⁷

Op de Britse eilanden werd het gezag van Elisabeth getart door haar katholieke nicht Mary Stuart, koningin van Schotland. Daar kwam een einde aan door Mary's executie voor samenzwering op het schavot van de Londense Tower in 1587. De hoop van Philips II op een terugkeer van Engeland naar de moederkerk vervloog met deze executie.

Philips II besloot tot een militaire operatie tegen Engeland. Het lot van zijn Armada van 1588 is algemeen bekend. Een vloot eenheid van de Nederlandse opstandelingen was daarbij behulpzaam geweest. De opstandelingen kregen met Engeland een openlijke bondgenoot tegen Spanje. Het perspectief voor de opstandige gewesten werd in 1590 nog verder verbeterd door het besluit van Philips II om Parma met een groot deel van zijn troepenmacht in te zetten tegen de Hugenoten in Frankrijk. Dat liep uit op oorlog tussen beide erfvijanden. Dit bleek het keerpunt van de opstand.⁸

De opstandige gewesten hadden in 1588 onder leiding van Johan van Oldenbarnevelt een effectief functionerende federatieve Republiek gevormd. Deze wist haar staatsfinanciën goed te regelen. Ze had nooit te maken met muiterijen vanwege wanbetaling door staatsbankroet waarmee vooral de Spaanse legers veelvuldig te maken hadden.

---

7 Israel, *Republiek*, pp. 244, 245.

8 NIMH, *De Tachtigjarige Oorlog*, pp. 222-235.

Afb. 2. De Spaanse Armada, 1588. Prentmaker: Jan Luyken (Bezit Rijksmuseum).

De eerste wereldwijd gevoerde oorlog

De economische basis van de Republiek om de oorlog te kunnen voeren, lag bij haar grote handelsmacht op zee. Spanje had een handelsembargo ingesteld tegen Engeland en eerder al tegen de opstandige gewesten, maar zag zich in 1589 gedwongen om het embargo tegen de Republiek weer op te heffen. Dat leverde enorme handelskansen op voor de Noord-Nederlandse handelsvaart. De Zeeuwse en Hollandse stapelmarkten kwamen tot een spectaculaire bloei. Ook ondersteunende dienstverlening en nijverheid floreerden. Het Spaanse embargo tegen Engeland werd wel voortgezet, met de eerste handelsfricties tussen Engeland en Nederland als gevolg.

Philips II werd na diens overlijden in 1598 opgevolgd door zijn zoon Philips III. Die stelde het embargo tegen de Republiek weer in. De belangrijke vaart op Lissabon voor handel in Aziatische goederen werd daardoor afgesloten. Dit was voor de Republiek aanleiding om de directe handelsvaart op het verre Oosten te beginnen, en in 1602 voor de oprichting van de roemrijke VOC. De VOC, een privaat publieke samenwerking avant la lettre, was niet alleen een handelsmaatschappij. Ze was ook opgericht in het staatsbelang door oorlogvoering tegen de Spaans-Portugese vijand binnen haar octrooigebied.⁹

---

9 Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, p. 71.

In Engeland bestond al eerder, in 1600, de commerciële East India Company (EIC). Maar deze werd snel door de veel krachtigere VOC overvleugeld. De VOC wist in korte tijd een monopolie op specerijen uit het verre oosten te verwerven. Dit ging ten koste van Engelse EIC-belangen. Een voorval bekend als het Ambon-incident, waarbij Engelse onderdanen van de EIC door de VOC werden veroordeeld en geëxecuteerd, heeft de Nederlands Engelse relatie de hele verdere 17^e eeuw belast.¹⁰

Door het optreden van de VOC samen met de later opgerichte WIC was de opstand tegen Spanje uitgelopen op de eerste mondiaal uitgevochten oorlog, waarbij de Republiek haar macht op alle wereldzeeën liet gelden.¹¹

James I, de eerste Stuart

Elisabeth werd in 1603 opgevolgd door James Stuart als koning James I van Engeland. Hij was de zoon van Mary Stuart en was als James VI al koning van Schotland. Hij werd Anglicaans opgevoed, maar hij zou evenals zijn Stuart opvolgers eerder katholieke dan protestantse sympathieën koesteren. Het katholicisme paste beter bij hun overtuiging te regeren bij de gratie gods. Deze houding leverde regelmatig spanningen op tussen de Stuarts en de anti-katholieke Engelse bevolking en het Parlement.

In zijn buitenlands beleid brak James met Elisabeth en volgde een politiek van niet-interventie in continentale conflicten. Een jaar na de dood van Elisabeth sloot hij vrede met Spanje. Een van de bepalingen in het vredesverdrag was de beëindiging van de Engelse steun aan de Republiek.¹² De vrede bood tevens handelskansen voor Engeland op het Iberische schiereiland. Lang duurde dit handelsvoordeel voor Engeland niet. Bij het Twaalfjarig Bestand van 1609 tot 1621 werd het embargo tegen de Republiek opgeheven en stonden Engelse handelsposities weer onder druk van de grotere concurrentiekracht van de Nederlanders.

Tot tevredenheid van de Engelse bevolking huwde de dochter van James, Elisabeth Stuart, met de Calvinistische keurvorst Frederik van de Palts. Deze nam in 1619 een politiek riskant aanbod aan om de vacante Boheemse troon te bezetten. Dit tegen de wil van de Habsburgse Keizer en

10 A. Poot, *Anglo Dutch Relations A Political and Diplomatic Analysis of the years 1624-1642* (PhD thesis Un. of London, 2013) p. 26.

11 J. Glete, *Warfare at Sea. 1500-1650, Maritime Conflicts and the Transformation of Europe* (Londen, 2000) pp. 165-177.

12 Poot, *Anglo Dutch Relations*, p. 19, citaat: 'it was the unilateral end of the Nonsuch treaty'.

tegen het advies van James.¹³ Het werd een startsein voor de verwoestende Dertigjarige Oorlog in de Oostenrijks-Habsburgse landen. De Palts werd bezet door Spaanse troepen. Elisabeth en Frederik moesten vluchten en vonden een veilig onderkomen in de Republiek. De buitenlandse politiek van James en zijn zoon en opvolger Charles zou decennialang gericht blijven op het herwinnen van het gezag van Elisabeth en haar echtgenoot en later hun zoon over de Palts. James trachtte dit dynastieke doel te bereiken door familiebanden met de Spaanse kroon aan te gaan via een huwelijk van zijn zoon Charles met de Spaanse kroonprinses. Dit liep op een mislukking uit. Het huwelijksverzoek werd afgewezen.

Afb. 3. Elisabeth Stuart, keurvorstin van de Palts, dochter van koning James I van Engeland. Prentmaker: Crispijn van de Passe (Bezit Rijksmuseum).

---

13 S. Groenveld, *Verlopend Getij, De Nederlandse Republiek en de Engelse Burgeroorlog, 1640-1646*, (Dieren, 1984) p. 40.

Charles I, grotere verwijdering tussen de Republiek en Engeland

De eergevoelige Charles, die zijn vader in 1625 als koning was opgevolgd, voer een activistischer koers dan James.¹⁴ Hij trachtte de eer van zijn koningshuis te redden met een oorlogsverklaring aan Spanje, uiteraard onder bijval van de Republiek. In 1625 sloten Engeland en de Republiek het 15-jarig Verdrag van Southampton, met als primaire doelstellingen om Spanje uit de Nederlanden en ook uit de Palts te verdrijven.¹⁵

Het Engelse Parlement verwelkomde samenwerking tussen beide geestverwante landen, maar stond Charles alleen betaling van een zeeoorlog tegen Spanje toe. Het verdrag resulteerde slechts in één militaire operatie: een Engels-Nederlandse aanval vanuit zee op Cadiz, die ook nog mislukte.

Charles had gedacht dat de Republiek zijn koninklijke wensen lijdzaam zou opvolgen. In dit geval met een militaire inzet tegen de Habsburgse troepen in de Palts. De Republiek had echter genoeg aan de Spaanse vijand in eigen gebied en wilde daarnaast zeker geen conflict met de Keizer. Ze ging niet verder dan financiële steun.

De verhouding van de Republiek met de Stuarts was moeizaam. Charles was geen uitzondering. Als monarch van een oud eerbiedwaardig koninkrijk en overtuigd van het beginsel van het koninklijke door God gegeven recht, kon hij in de jonge Republiek nooit een gelijkwaardige staat zien. Charles bleef de Republiek, ondanks haar inmiddels verworven economische, maritieme en militaire macht, als protectoraat bejegenen. Charles miste militaire dwangmiddelen om zijn dynastieke doelen te bereiken. In 1630 sloot hij daarom vrede met Spanje in weerwil van het verdrag van Southampton.¹⁶ Hij hoopte op Spaanse steun voor zijn plannen met de Palts. Omgekeerd hoopte Spanje op Engelse hulp bij haar oorlog tegen de Republiek. Binnen de Engelse verhoudingen was militaire samenwerking met het katholieke Spanje tegen de protestantse Republiek ondenkbaar. Charles trachtte daarom de Republiek tot aanvaarding van vrede met Spanje te bewegen. Besprekingen werden wel gevoerd tussen de Republiek en Spanje via de Spaanse Nederlanden. Maar op het essentiële punt van soevereiniteitsoverdracht was Spanje niet tot toegeving bereid.¹⁷ De besprekingen leidden dus tot niets. Het verdrag

---

14 Groenveld, *Verlopend Getij*, p. 41, citaat: 'nadat kroonprins Karel .. vergeefs had onderhandeld over zijn beoogde huwelijk .. was de eer van Albion gekwetst en kon alleen een succesvolle oorlog tegen Philips IV deze redden, aldus de kroonprins..'

15 Poot, *Anglo Dutch Relations*, p. 36.

16 Poot, *Anglo Dutch Relations*, p. 101.

17 Poot, *Anglo Dutch Relations*, p. 113, p. 118. Door de geboorte van een kroonprins in 1630, de latere Charles II, was het dynastieke belang van Elisabeth Stuart en de Palts

tussen Engeland en de Republiek werd niet opgezegd maar was een leghuls geworden.

In Frankrijk werden de vredesbesprekingen tussen de Republiek en Spanje met argwaan gevolgd. Haar belang lag bij voortzetting van deze oorlog met haar ervvijand. De verwijdering met Engeland was voor De Republiek het sein om meer toenadering tot Frankrijk te zoeken. In 1635 sloten Frankrijk en de Republiek een militaire alliantie waarbij Frankrijk de oorlog verklaarde aan Spanje. Het was een van de belangrijkste verdragen waartoe de Republiek tot dan toe had besloten.¹⁸

Het Spaanse zee-offensief

De Spaanse oorlogsstrategie tegen de Republiek was inmiddels fundamenteel gewijzigd.¹⁹ De landoorlog onder legerleider Spinola werd door Philips IV, na gedeeltelijk succesvolle maar zeer kostbare belegeringen in geld en manschappen, niet langer als kansrijk gezien voor een eindoverwinning. Hij besloot tot een defensieve strategie op land en een offensieve handelsoorlog op zee. De Republiek moest getroffen worden in de maritiem-economische machtsbasis van haar oorlogsinspanningen. Vanuit Duinkerken konden Spaans-Vlaamse koningsschepen van de Vlaamse Armada en private Vlaamse kapers alle zeeroutes met de Republiek treffen. Deze Vlaamse Armada was de elite-eenheid van de Spaanse oorlogsvloot.²⁰ De Armada wist zware slagen toe te brengen aan de Nederlandse handelsvlooten en de zeevisserij. De Staatse marine had als hoofdtaak om deze te beschermen door blokkades van de Vlaamse havens, en met kruisvaarten in het Kanaal en op de Noordzee.

Spanje vroeg en kreeg bescherming van de Engelse marine bij haar transporten overzee naar de Spaanse Nederlanden.²¹ Veel van de militaire bevoorrading van het Spaanse leger in de Spaanse Nederlanden liep via Engelse handelsschepen en met Engelse marine-ondersteuning. Engeland beriep zich daarbij op het beginsel van *Mare Clausum*, waarbij zij soevereiniteit over de haar omringende zeeën opeiste tot aan de

---

verminderd. Bij het uiteindelijke Spaans-Engelse vredesverdrag werden er geen eisen meer gesteld aan Spanje over Stuarts aanspraken op de Palts. Spanje had ook geen mogelijkheden om daaraan te kunnen voldoen.

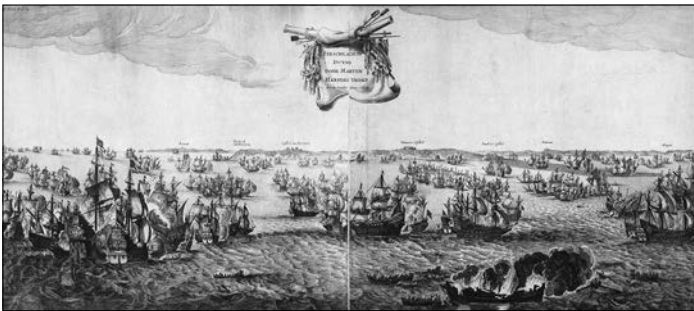
18 Poot, *Anglo Dutch Relations*, p. 157.

19 R. Stradling, *The Armada of Flanders, Spanish Maritime Policy and European War 1568-1668*, pp. 46-57, in het bijzonder: p. 54.

20 Stradling, *The Armada of Flanders*, p. 156, citaat: 'The Flemish warships and crew were undoubtedly the pampered elite of the Monarchy's armed forces.'

21 Groenveld, *Verlopend Getij*, p. 92, citaat: 'Charles zou voor zijn maritieme hulp een vorstelijke som geld ontvangen'.

kusten van Nederland en Frankrijk.²² Uiteraard leidde dit tot een forse verdere verwijdering tussen De Republiek en Engeland. In 1639 werd een climax bereikt door het uitvaren van de ‘tweede Armada’, een groot militair transport samen met een uitzonderlijk grote oorlogsvloot. Het doel was om de Staatse marine in het Kanaal te vernietigen en om de Spaanse Nederlanden te bevoorraden.²³ Van deze scheepsmacht maakten ook gecharterde Engelse koopvaarders deel uit. Een bescheiden Staatse vlooteskader onder Tromp wist deze tweede Armada ondanks haar enorme numerieke overmacht tot een vlucht naar de Engelse kust bij Duins te bewegen. Een Engelse oorlogsvloot lag gereed om vijandelikheden binnen de Engelse kustwateren te verhinderen. Toch werd Tromp geïnstrueerd om zich niets aan de Engelsen gelegen te laten liggen en deze Armada aan te vallen zodra hij daartoe gereed was. De Spanjaarden werden vernietigend verslagen onder groot enthousiasme van Engelse kustbewoners en zonder ingrijpen van de nabijgelegen Engelse vloot.²⁴ Deze affaire toonde de kracht van de Nederlandse marine en ook hoe zelfbewust de Republiek inmiddels was geworden.^{25, 26} Tevens werd de tanende macht van Spanje blootgelegd.

Afb. 4. Zeeslag bij Duins, 1639. Op de achtergrond de Engelse kust tussen Romney en Margate. Anoniem naar prent van: Salomon Savery (Bezit Rijksmuseum).

Voor Charles was deze Slag bij Duins een vernedering. De Engelse oorlogsvloot behoefde versterking. Ter financiering had Charles al eerder speciale scheepsbelastingen, ‘shipsmoney’, ingevoerd buiten het Parlement om. Hij had het Parlement in 1629 ontbonden en tot 1640 niet meer

---

22 Poot, *Anglo Dutch Relations*, p. 167.

23 Glete, *Warfare at Sea*, p. 181.

24 Glete, *Warfare at Sea*, p. 182.

25 Poot, *Anglo-Dutch Relations*, pp. 203-226.

26 L. Paine, *The sea and civilization, A maritime History of the world* (London, 2014) p. 467.

bijeen geroepen.

De binnenlandse positie van Charles werd ondermijnd door een opstand van de Schotten in 1639. Om daar effectief tegen op te kunnen treden ontbraken hem de financiële middelen. Charles was genoodzaakt het Parlement weer bijeen te roepen. Hij zag in het Parlement slechts een moeizaam functionerend geldverschaffingsapparaat. Door de vele grieven van het Parlement tegen Charles en zijn bestuurders werden hem de middelen onthouden waar hij om vroeg.

Zijn banden met Spanje leverden ook weinig op. De Spaanse teloorgang als grootmacht was definitief ingezet; in 1640 waren grootschalige opstanden in Catalonië uitgebroken en had Portugal zich afgescheiden. Daarop was een oorlog tussen beide Iberische staten uitgebroken.

Charles had weinig meer van Spanje te verwachten. Hij wendde zich daarom voor financiële steun weer tot de kapitaalkrachtige Republiek. Om de banden met de Republiek te versterken werd zijn oudste dochter Mary uitgehuwelijkt aan Willem II, zoon van stadhouder Frederik Hendrik van Oranje en zijn vrouw Amalia van Solms, voormalig hofdame van Elisabeth Stuart.²⁷ Het baatte Charles weinig. Zijn gespannen verhouding met het Parlement mondde in 1642 uit in een burgeroorlog die hij verloor. Engeland werd een republiek onder gezag van de puritein Cromwell.

Ook na 1640 leed de Republiek nog grote handelsverliezen onder de slagen van de Vlaamse koningsschepen en private kapers. In 1646 kwam daaraan een einde door de inname van Duinkerken door Franse troepen.²⁸ Iedere kans op een Spaanse overwinning op de Republiek was daarmee verkeken. Aan de vijandelikheden kwam een einde.

De Vrede van Munster

In 1648 werd het vredesverdrag van Munster getekend, waarmee de 80-jarige oorlog tot een einde kwam en de Republiek officiële erkenning kreeg. De Republiek was als economische, maritieme en militaire grootmacht uit de oorlog gekomen. Haar handelsvloten domineerden op de wereldzeeën. Amsterdam was het financiële en handelscentrum van Europa geworden.²⁹

Tezelfdertijd was Spanje in onherstelbaar verval geraakt. Ze was niet langer de machtsfactor die het politieke handelen van Nederland en Engeland bepaalde.

---

27 Groenveld, *Verlopend Getij*, pp. 96-99.

28 Stradling, *The Armada of Flanders*, p. 156, zie ook: Glete, *Warfare at Sea*, p. 183.

29 Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, pp. 197-292.

Frankrijk, met haar tien keer grotere bevolking dan de Republiek en vier keer die van Engeland, verkeerde niet alleen nog in oorlog met Spanje, er was ook een burgeroorlog uitgebroken: de Fronde. Frankrijk was nog een slapende reus op het wereldtoneel.

De politieke relatie tussen de opkomende Republiek en Engeland was onder de Stuarts stevig bekoeld. Het nieuwe republikeinse bewind in Engeland had daar weinig verbetering in gebracht. De nauwe familieband tussen de Oranjes met de Stuarts hielp niet. Daarnaast namen tegenstellingen op handelsgebied verder toe naarmate de economische macht van de Republiek groeide en dit ten koste ging van Engelse belangen. Aanvankelijk had de Republiek zich grote moeite getroost om tegengestelde belangen toe te dekken met een steeds brozere schijn van bondgenootschappelijkheid. De noodzaak om de Spaanse macht te weerstaan liet weinig keus. Bij de Engelse bevolking bestond een diep wantrouwen tegen Spanje. Zolang de Republiek met Spanje in oorlog was, konden beide Stuarts zich daarom geen openlijke breuk met de Republiek permitteren. Na de Vrede van Munster kwamen tegengestelde belangen tussen de beide maritieme machten ongefilterd aan de oppervlakte. Bovendien namen de handelsproblemen scherp toe als direct gevolg van de Vrede van Munster.

Voor de Nederlandse koopvaardij betekende het wegvallen van de oorlogsrisico's lagere vaartarieven en een verdere vergroting van haar concurrentiekracht. De Noord-Europese zeehandel werd al gedomineerd door de Republiek.³⁰ In Azië liet de machtige VOC ook al weinig ruimte voor haar Engelse tegenhanger, de EIC. Maar zolang de oorlog met Spanje voortduurde was de Nederlandse koopvaardij minder sterk aanwezig in Zuid-Europa. Daar hadden de Engelsen wel goede handelsmogelijkheden. Na de Vrede van Munster werden zij ook in Zuid-Europa in hoog tempo weggeconcurrereerd door de Nederlanders.³¹

Cromwell reageerde aanvankelijk met een voorstel voor een politieke unie, in de hoop daarmee grip te krijgen op de Republiek en haar zeehandel. Zij ging daar niet op in. Daarop nam het Parlement in 1651 de eerste van een serie protectionistische aktes van navigatie aan, die vooral de Nederlandse handelsvaart trof. De Engelse marine nam op grote schaal Nederlandse koopvaarders in beslag, zich beroepend op onderzoek naar naleving van de aktes. Daarnaast ondervonden de Nederlandse koopvaardij en visserij al langere tijd schade door Engelse kapers. In de Republiek werd onder aanvoering van Amsterdam besloten tot een ver-

---

30 Den Haan, *Moedernegotie en Grote Vaart*, pp. 141-146.

31 Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, pp. 199-207.

sterking van de oorlogsvloot ter bescherming van haar handelsbelangen; een besluit waarin Engeland de onvermijdelijkheid van een oorlog zag.³²

Eerste Zeeoorlog (1652-1654)

De Eerste Zeeoorlog brak uit na een schijnbaar klein voorval. De eskaders van Maerten Tromp en zijn Engelse collega Robert Blake kwamen elkaar in mei 1652 tegen in Het Kanaal. Blake wilde dat Tromp hem begroette conform de Engelse soevereiniteitsclaim in deze wateren. Tromp deed dat niet. Een kort vuurgevecht volgde en de Eerste Zeeoorlog was kort daarna, juli 1652, een feit.³³

Engeland had het voordeel van haar gunstige geografische ligging en de overwegend westelijke winden. Bovendien beschikte ze over betere en zwaarder bewapende oorlogsschepen. Charles had al gezorgd voor een versterkte vloot. Een klein deel daarvan kwam tijdens de Engelse Burgeroorlog in royalistische handen en ontviel daardoor aan het nieuwe republikeinse bewind, maar het Parlement nam de verdere vlootversterking krachtig ter hand als verdediging tegen het royalistisch gevaar van overzee. En dat terwijl in Nederland na de vrede met Spanje juist op grote schaal oorlogsschepen waren verkocht of gesloopt. De versterking van de oorlogsvloot waartoe de Republiek zich genoodzaakt zag, bestond grotendeels uit ingehuurde koopvaarders met aanvullende bewapening. Het vlaggenschip van Tromp, de 'Brederode' met 59 stukken geschut, was verreweg het sterkste schip van de vloot. De Engelsen hadden echter zeker 14 schepen die sterker of minstens zo sterk waren als de 'Brederode', zoals de 'Sovereign of the Seas' met 100 stukken.³⁴

Toch won de Nederlandse vloot in het eerste oorlogsjaar nog enkele zeeslagen. Maar een jaar later ging het toch mis. De Engelsen wisten toen hun grotere vuurkracht beter te benutten door de tactiek van het linievaren. Drie grote zeeslagen gingen verloren met groot verlies aan mensenlevens. Ook Tromp sneuvelde. Toch waren deze verloren zeeslagen niet beslissend. Een Engelse poging tot een handelsblokkade van de Republiek mislukte. De Nederlandse handelsvaart en visserij hadden weliswaar zwaar te lijden van Engelse kaapvaart,³⁵ maar ook aan Engelse kant werden forse verliezen geleden. De Engelse oorlogsvloot was geconcentreerd in het Kanaal en de zuidelijke Noordzee. Daarbuiten was de Engelse scheepvaart kwetsbaar voor Nederlandse kapers, bewapende

---

32 Boxer, *De Ruyter*, p. 19.

33 A. Doedens en L. Mulder, *Engels-Nederlandse Oorlogen. Door een zee van bloed in de Gouden Eeuw* (Zutphen, 2016) pp. 24-27.

34 Boxer, *De Ruyter*, pp. 19, 20.

35 Doedens, Mulder, *Engels Nederlandse Oorlogen*, p. 51.

koopvaardij en marine-eenheden.³⁶ De Engelse handel op de Middellandse Zee en de Oostzee kwam vrijwel stil te liggen.³⁷ De oorlog leidde tot enorme kosten en financiële verliezen aan beide kanten. Cromwell, die in december 1653 als Lord Protector bijna monarchale bevoegdheden gekregen had, was toch al halfhartig over deze oorlog met de enige andere protestantse republiek. Hij kreeg er genoeg van en besloot tot vrede. Militair had de Republiek dan misschien verloren, maar de vredesbepalingen veranderden niets aan haar grote overwicht in de zeehandel. Van Engelse pogingen om een politieke samenwerking te bereiken, bleef alleen de toezegging van het gewest Holland over, om een toekomstige benoeming van een Oranje tot stadhouder te zullen blokkeren.³⁸

Tweede Zeeoorlog (1665-1667)

Niet lang na de dood van Cromwell werd in 1660 de monarchie in Engeland hersteld en daarmee kwam er rust en stabiliteit in het land. Charles II werd geroepen tot het koningschap. Hij vertoefde toen als banneling in de Republiek. Toch kon de Republiek, waarin de regenten onder Johan de Witt de dienst uitmaakten, op weinig sympathie van hem rekenen.³⁹ De economie van de Republiek was verrassend snel hersteld van de oorlog. In Engeland werd de rijkdom van de Republiek met afgunst bekeken. Een ondankbare Republiek bovendien, die haar ontstaan te danken had aan de Engelse bescherming door koningin Elisabeth. Er gingen steeds meer stemmen op voor een Tweede Nederlandse Oorlog waar grote oorlogswinsten van verwacht werden. Tegenkrachten, zoals de Lord Treasurer, werden overstemd. De kracht van de Navy was immers gebleken. De koningsbroer en hoofd van de admiraliteit James, Duke of York, was een invloedrijk pleitbezorger van een hernieuwde oorlog.⁴⁰ Onder James was de Navy nog verder uitgebreid en versterkt.

36 Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, pp. 211-213.

37 Israel, *Republiek*, p. 794.

38 Israel, *Republiek*, p. 795.

39 L. Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam, 2007) p. 289.

40 Boxer, *De Ruyter*, p. 38.

*Afb. 5. Johan de Witt (1625-1672), raadspensionaris van Holland (1653-1672).
Schilder: Jan de Baen (Bezit Rijksmuseum).*

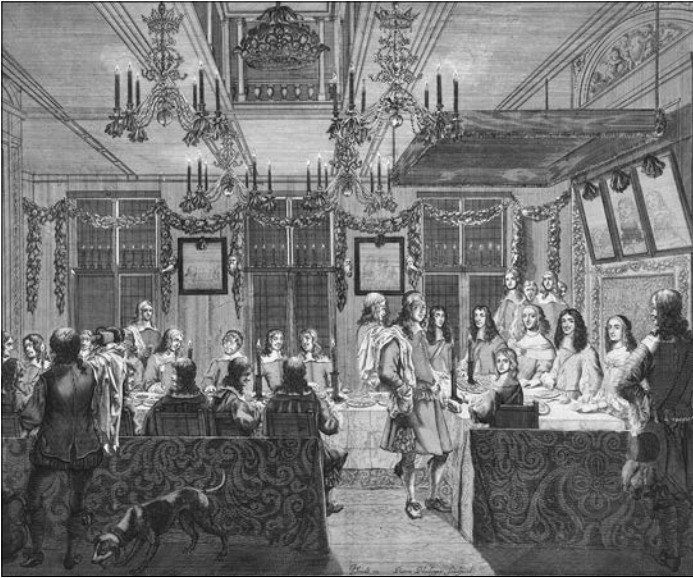
Intussen zag Johan de Witt al snel in dat het weer mis zou kunnen gaan met Engeland. Hij was doordrongen van het grote belang van een krachtige oorlogsvloot, ter bescherming van de handelsbelangen waarop de welvaart in de Republiek gestoeld was. Hij was de aanjager van de opbouw van een nieuwe staande oorlogsvloot waarvan gehoopt werd dat die zich met de Engelse zou kunnen meten. Niettemin was bij aanvang van de Tweede Zeeoorlog de Nederlandse marine met 135 oorlogsbodems kleiner dan de Navy met haar 160, meest ook nog zwaardere oorlogsschepen.⁴¹

---

41 Boxer, *De Ruyter*, p. 47.

Tegen het midden van de jaren 60 waren er steeds vaker uitgelokte incidenten en overvallen op Nederlandse bezittingen. Kort na elkaar veroverden twee Engels eskaders, beide gefinancierd door James en met steun van Charles II, onverwacht een aantal West-Afrikaanse bezittingen van de WIC, en in 1664 de vestiging Nieuw-Nederland in Noord-Amerika met het stadje Nieuw-Amsterdam. De Ruyter werd er op uitgestuurd om ze terug te veroveren. Op een na heroverde hij alle West-Afrikaanse bezittingen, maar hij was pas in augustus 1665 weer terug. Engeland had al in maart 1665 de oorlog verklaard.⁴² Een eerste grote zeeslag bij Lowestoft had al plaatsgevonden en werd verpletterend verloren door de Republiek met een ongekend verlies van 17 oorlogsschepen en 5000 man onder wie de luitenant-admiraal van Friesland, Auke Stellingwerf.⁴³

Afb. 6: Gastmaal voor de Engelse koning Charles II in het Mauritshuis te Den Haag, 30 mei 1660, voor zijn vertrek uit de Nederlanden, waar hij als balling verbleef. De koning zit rechts tussen zijn tante Elisabeth Stuart en zijn zuster Maria Stuart, prinses van Oranje. Op de voorgrond de jonge prins Willem III. Prentmaker: Pieter Philippe (Bezit Rijksmuseum).

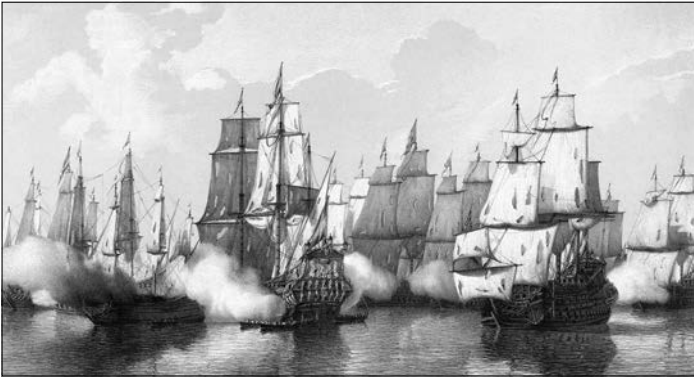
---

42 G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667), Raison d'etat, mercantilisme and maritime strife* (Hilversum, 2006): dit werk biedt een gedetailleerd overzicht van de verschillende, ook niet-economische, krachten die tot de Tweede Engelse Oorlog hebben geleid.

43 Doedens, Mulder, *Engels-Nederlandse Oorlogen*, pp. 66-68.

Johan de Witt liet zich niet ontmoedigen. De marine werd flink gereorganiseerd. Lafhartige kapiteins werden bestraft, een aantal met de dood. Een van de ter dood veroordeelden was kapitein Laurens van Heemskerck; hij was toen echter al naar Engeland gevlucht. Een jaar later zou hij als verrader een hoofdrol spelen bij het Vlie. Met grote inzet werd de vloot hersteld en fors uitgebreid. In hoog tempo werden er nieuwe en zwaardere oorlogsschepen bijgebouwd. De Republiek had daarvoor de financiële middelen, Engeland niet.⁴⁴ De Lord Treasurer had dan ook met goede redenen deze oorlog aan Charles ontraden.

In het voorjaar van 1666 voer de vernieuwde Nederlandse vloot uit. Nu voor het eerst met De Ruyter als opperbevelhebber. In juni kwam het tot een van de langste en hevigste zeeslagen ooit, de Vierdaagse Zeeslag. Het werd de eerste Nederlandse overwinning in een echt grote zeeslag met de Engelsen. Tien Engelse oorlogsschepen gingen verloren, tegen vier van de Republiek. Toch ging het een paar weken later al weer mis bij de Tweedaagse Zeeslag van 4 en 5 augustus. De drie eskaders waarin de vloot zoals gewoonlijk was opgedeeld, kwamen te ver uiteen te liggen. Door de veranderlijke, zwakke wind raakte de voorhoede van Zeeuws-Friese schepen geïsoleerd en kwam bloot te staan aan de volle kracht van de Engelse aanval, met grote verliezen als gevolg.⁴⁵ De Zeeuwse en Friese luitenant-admiraals, resp. Johan Evertsen en Tjerk Hiddes de Vries, sneuvelden allebei. Het eskader van Cornelis Tromp was ver van de hoofdmacht afgedwaald. Met grote inspanning en geluk werd aan vernietiging ontkomen en kon de veilige rede van Vlissingen bereikt worden.

Afb. 7. De Tweedaagse Zeeslag, 4 en 5 augustus 1666. Prentmaker: Petrus Johannes Schotel (Bezit Rijksmuseum).

---

44 Israel, *Republiek*, p. 852.

45 Prud'homme van Reine, *De Ruyter*, p. 179.

De grote verliezen aan manschappen en vlagofficieren en een onverkwikkelijk conflict tussen De Ruyter en Tromp verlamden de vloot volledig. Enkele weken konden de Engelsen onbedreigd voor de Nederlandse kust hun gang gaan. Daarbij kwam het op 19 en 20 augustus tot de overval op het vrijwel onverdedigde zeegat tussen Vlieland en Terschelling. Het dorp West-Terschelling ging in vlammen op evenals ongeveer 150 voor anker liggende koopvaarders.⁴⁶ Vergeleken met het totale verlies van ca. 1200 koopvaarders dat alleen al tijdens de Eerste Engelse Zeeoorlog verloren ging, lijkt een aantal van 150 schepen minder indrukwekkend.^{47, 48} Het was echter wel de grootste slag die door een enkele vijandige actie gedurende de Engelse oorlogen aan de economie van de Republiek werd toegebracht. Daarmee werd het negatieve record overtroffen van het verlies van 130 koopvaarders door het kapen van de wijnvloot uit Bordeaux in november 1664, nog voor de formele oorlogsverklaring.⁴⁹

Maar deze slag zou ook het laatste succes van de Engelsen in de 17^e-eeuwse zeeoorlogen blijken. De Ruyter miste in zijn eerste jaar als opperbevelhebber nog het onbetwiste gezag en de vaste hand als gezagsdrager van de later zo uitzonderlijk bekwame en effectieve vlootvoogd. Het Vlie was het dieptepunt. In de latere grote zeeslagen van de Derde Zeeoorlog leidde hij de Staatse vloot tegen de beduidend grotere gecombineerd Engels-Franse vloten alleen nog naar triomfen.

Toen de Nederlandse vloot begin september 1666 weer gereed was voor actie, nu onder een eensgezinde leiding en uit op wraak voor het Vlie,

46 A. Doedens en J. Houter, 1666. *De ramp van Vlieland en Terschelling* (Franeker, 2013) pp. 235-247. Dit werk bevat een uitvoerige analyse van de verliezen. Het aantal schepen dat verloren is gegaan is niet meer met zekerheid te achterhalen. De genoemde aantallen variëren van 138 tot 170.

47 Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, p. 210. De schattingen door tijdgenoten variëren van 1000 tot 1700 verloren schepen. De schatting van 1200 is afkomstig van de Amsterdamse burgemeesters.

48 Om het aantal van ca 150 verbrande schepen nog meer in perspectief te plaatsen: door Engelse kaapvaart gingen gedurende en kort voor de Tweede Engelse Oorlog 522 handelsschepen verloren (ref: Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, p. 278), de Republiek beschikte in die jaren over een zeehandelsvloot van ruwweg 1500-2000 koopvaarders (ref: Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, p. 92) en had een scheepsnieuwbouwcapaciteit van tenminste 500 zeeschepen per jaar (ref. R.W. Unger, *Dutch Shipping before 1800* (Amsterdam, 1978) pp. 1-11, geciteerd in: Strading, *Armada of Flanders*, p. 20.). Qua scheepsverlies werd door de aanslag van 1666 de Oostzeevaart het meest getroffen. Het aantal Sont-passages was in 1667 echter niet minder, maar meer dan in 1666 (Israel, *Dutch Primacy in World Trade*, pp. 214). Dit duidt op een snel herstel.

49 S. Blaupot ten Cate, *Geschiedenis van Nederlands Zeevaart en Handel* (Amsterdam, 1836) p. 94.

ontweek de Engelse vloot iedere confrontatie.⁵⁰ De toch al precaire financiële situatie aan Engelse kant werd onhoudbaar door een langdurige pestepidemie en vooral door de grote brand van Londen van 2 tot 5 september. Engeland kende het geavanceerde financiële instrumentarium nog niet waarover de Republiek al wel beschikte. Door geldgebrek gedwongen werd de Engelse vloot opgelegd. De meeste kapitale schepen lagen op de Medway bij Chatham. Feitelijk had Engeland de zeeoorlog toen al verloren. Vredesonderhandelingen begonnen wel, maar veel schot zat er aanvankelijk niet in.

Op de achtergrond speelde de Franse inval van mei 1667 in de Spaanse Nederlanden tijdens de Devolutieoorlog die de Republiek onder tijdsdruk zette. Daarvan hoopten de Engelse onderhandelaars te kunnen profiteren. Om de druk naar Engeland te verleggen, gaf Johan de Witt namens de Staten-Generaal het bevel voor de gedurfde tocht naar Chatham. Zijn broer Cornelis de Witt, gedeputeerde op de vloot namens de Staten-Generaal, had de feitelijke leiding over de operatie door ziekte van De Ruyter. Het resultaat is algemeen bekend. Extra pijnlijk voor Charles II was dat zijn vlaggenschip, de Royal Charles, met grote zee-manskunst als trofee meegevoerd werd naar de Republiek. Het succes werd eveneens gevierd als vergelding voor de aanslag op het Vlie. Het vredesverdrag van Breda werd daarop binnen tien dagen, in juli 1667, getekend. Territoriale overwinningen elders werden bekrachtigd. Daarbij gingen de winstgevende suikerplantagekolonie Suriname en het enige Engelse nootmuskaat-eiland Pulau Run, een Banda-eiland, over naar de Republiek. Engeland behield de weinig renderende en moeilijk verdedigbare vestigingskolonie Nieuw-Nederland met het inmiddels omgedoopte stadje New York (naar James Duke of York). Het was een grote overwinning voor de Republiek en haar marine.⁵¹

Kort daarop sloot de Republiek met Engeland en Zweden de tripartiete alliantie gericht tegen het Frankrijk van Louis XIV, die daarmee zijn ambities in de Spaanse Nederlanden gedwarsboomd zag. Zijn toorn tegen de Republiek was wel gewekt.

Derde Zeeoorlog (1672-1674)

In de jaren na de Tweede Zeeoorlog stond de Republiek met haar marine op de toppen van haar macht. Maar nu kreeg Nederland te maken met een nieuwe vijand: Frankrijk. Onder Zonnekoning Louis XIV had Frankrijk interne rust gekregen na vele decennia van conflicten en bur-

---

50 Prud'homme van Reine, *De Ruyter*, p. 184.

51 Boxer, *De Ruyter*, p. 69.

geroorlogen. De ambitieuze Louis XIV wilde zijn rijk uitbreiden en zocht glorie op het slagveld. Tevens wilde hij een einde aan de kleine, veel te machtige Republiek met haar, in zijn ogen, onnatuurlijke bestuur van burgers. Hij realiseerde zich dat hij dan wel te maken zou krijgen met haar sterke oorlogsvloot. Engelse deelname was daarom gewenst. Daartoe sloot Louis XIV in 1670 in het diepste geheim met zijn neef Charles II het verdrag van Dover.⁵² Engeland zou belangrijke delen van Zeeland kunnen verwerven en, zeker zo relevant, Charles II zelf zou jaarlijks een vorstelijke toelage van Louis XIV ontvangen. Charles II was daar gevoelig voor, want hij had vrijwel permanent geldgebrek. Daarnaast koesterde hij een wrok jegens de Republiek door de vernederde uitkomst van de Tweede Zeeoorlog.⁵³

Van de Republiek zou een klein vazalstaatje over moeten blijven onder de prins van Oranje, Willem III. Het landleger van ongeveer 130.000 man dat Frankrijk daarvoor opgetuigd had, was ongekend groot voor die tijd.⁵⁴ De gecombineerde Engels-Franse oorlogsvloot zou eerst de Nederlandse vloot moeten uitschakelen waarna een Engels invasieleger zou landen op de Nederlandse kust. Dat was het plan. De oorlogsverklaringen werden in april 1672 verstuurd. De Fransen rukten op langs de Rijn met steun van de bisschoppen van Munster en Keulen. Een grote Engels-Franse oorlogsvloot werd geformeerd onder leiding van James.

De Engelse en Franse oorlogsschepen lagen voor anker in de Solebay, toen ze op 7 juni 1672 werden verrast door de Nederlandse vloot. De Ruyter en consorten wisten in deze uitzonderlijk bloedige slag hun tegenstanders zo toe te takelen, dat er in dat vaarseizoen weinig meer van te duchten viel.⁵⁵ In het jaar daarop pas kwam de gecombineerde vloot in actie. Er volgden twee grote zeeslagen bij Schooneveld in de Scheldemonding. De kleinere Nederlandse vloot was sterker, maar er was nog geen beslissing. Twee maanden later, op 21 augustus, kwam het tot de beslissende en hevige zeeslag bij Kijkduin in het noorden van Holland. De opluchting in de Republiek was groot toen de Nederlandse vloot weer de sterkste bleek. De Staatse vloot redde daarmee het voortbestaan van de Republiek. Zonder twijfel was deze prestatie de belangrijkste uit de lange loopbaan van De Ruyter.

52 R. Holmes, *Marlborough, Britain's greatest general* (Londen, 2008) p. 67.

53 L. Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning. De strijd van Willem III en Lodewijk XIV om Europa* (Amsterdam, 2016) p. 67.

54 Israel, *Republiek*, p. 878.

55 Prud'homme van Reine, *De Ruyter*, p. 242.

Afb. 8. Zeeslag bij Kijkduin, 21 augustus 1673. Prentmaker: anoniem (Bezit Rijksmuseum).

Velen in Engeland zagen in het machtige Frankrijk een veel groter gevaar dan in de Republiek, en in zijn katholieke en absolutistische monarch een nieuwe Philips II.⁵⁶ De aanvankelijk snelle opmars van het Franse leger had zorgen over een Franse dominantie op het continent aangewakkerd. De slechte ervaringen van de Navy met hun onbetrouwbaar gebleken Franse bondgenoten vergrootten de Engelse antipathie tegen Frankrijk nog verder.⁵⁷

Onder druk van het Parlement en de heftige anti-Franse sentimenten bij het publiek gaf Charles II het op. De vrede tussen de Republiek en Engeland werd snel getekend. In feite werden de bepalingen van de Vrede van Breda uit 1667 herbevestigd en ontving Charles II een beperkt geldbedrag.⁵⁸

De oorlog te land verliep ook al niet ongunstig voor de Republiek, ondanks de povere staat van de landverdediging. Het enorme Franse leger werd bij de Hollandse waterlinie tegengehouden. Twee jaar na de inval werden de Franse troepen uit de Republiek verdreven. De oorlog tegen Frankrijk ging buiten haar landsgrenzen nog tot 1676 door, maar uiteindelijk gaf Louis XIV het ook op. Willem III was als 22-jarige in 1672 stadhouder van Holland en kapitein-generaal van het leger geworden. Hij was de eerst verantwoordelijke voor dit succes tegen het machtige Frankrijk van Louis XIV.⁵⁹

---

56 Pincus, 1688, p. 309.

57 Boxer, *De Ruyter*, p. 89.

58 Boxer, *De Ruyter*, p. 90

59 Israel, *Republiek*, pp. 896-897.

De invasie van 1688 en haar gevolgen

Het absolutisme en de katholieke ijver van de Zonnekoning was aantrekkelijk in de ogen van Charles II en zijn tot het katholicisme bekeerde broer James.⁶⁰ James volgde zijn broer na diens dood in 1685 op als koning James II. James II stuitte als katholiek bekeerling op argwaan bij delen van de bevolking. Zijn huwelijk met de katholieke prinses van Moderna had deze achterdocht vergroot.⁶¹ Toch werd hij overwegend welwillend bejegend bij zijn aantreden.⁶² Deze goodwill zou echter niet lang standhouden. Een groot deel van bevolking en Parlement zag het grootste en groeiende gevaar voor Engeland in het agressief opererende Frankrijk van Louis XIV. De mercantilistische politiek van haar minister Colbert en de opbouw van de Franse vloot toonde haar ambities ook op maritiem en handelsgebied. De herroeping door Louis XIV van het Edict van Nantes in 1685, met als gevolg grote stromen vluchtende Hugenoten, wakkerde de anti-Franse sentimenten verder aan.

Afb. 9. James II, van 1685 tot 1688 koning van Engeland. Prentmaker: Theodor van Merlen (II) (Bezit Rijksmuseum).

---

60 E. Wallace, *The Glorious Revolution* (Londen, 2006) p. 81, citaat afkomstig van James: 'monarchy must be more absolute or quite abolished'.

61 Boxer, *De Ruyter*, p. 89, citaat: 'zijn huwelijk deed de anti-paapse gevoelens tot hysterische hoogte oplaaien'.

62 Pincus, 1688, pp. 94, 95.

James II zag juist het grootste gevaar voor Engeland en haar overzeese ambities in de Republiek. Zijn afkeer van de Republiek was intens. Zijn Franse gezindheid was geen groot geheim en zijn bewondering voor zijn neef Louis XIV was groot. Hij beschouwde Frankrijk primair als een continentale macht, terwijl in zijn visie de mogelijkheden voor Engeland overzee lagen als maritieme handelsnatie. Daarbij stuitte hij op het machtige wereldomvattend handelsrijk van de Republiek met haar verdachte staatsvorm, ongewenste godsdienst en haar oorsprong in rebellie tegen koninklijk gezag.

Daarnaast was zijn lange termijn-ambitie om van Engeland weer een katholieke natie te maken. Een hernieuwde oorlog met de Republiek was voor James II een kwestie van tijd.⁶³ De vraag was wanneer hij daar militair en financieel klaar voor was. Geruchten over oorlogsplannen bereikten de Nederlandse ambassadeur in Engeland al in de zomer van 1686. Veelvuldig waren ook de geruchten over een alliantie met Louis XIV. Niet vreemd dus dat er in de Republiek serieuze zorgen waren voor een herhaling van '1672'. Toen James II in de zomer van 1686 aan een groot-schalig nieuwbouw programma voor de Engelse oorlogsvloot begon, gingen in de Republiek alarmbellen rinkelen.⁶⁴ Bovendien verslechterde de relatie met Frankrijk snel.

Willem wachtte niet af. Samen met een klein aantal getrouwen nam hij een drastisch besluit: een militaire invasie in Engeland.⁶⁵ Het was het grootste waagstuk uit de Nederlandse geschiedenis. De Staten-Generaal verleende goedkeuring. In hoog tempo werd een sterke invasiemacht opgebouwd. In november 1688 was het zover. De invasie werd een groot succes. James II vluchtte naar Frankrijk.⁶⁶ Willem en zijn vrouw Mary werden gekroond tot koning en koningin van Engeland. Zo kwam er een einde aan het Engelse gevaar. En niet alleen dat. Engeland en Nederland werden bondgenoten. Voor Frankrijk was de invasie en machtswisseling

---

63 Pincus, 1688, p. 327.

64 Pincus, 1688, p. 239.

65 Israel, *Republiek*, pp. 930-934. Zie ook: Wallace, *The Glorious Revolution*, pp. 108-135. Opm.: In de Nederlandse propaganda werd de invasie voorgesteld als slechts het honoreren van een gerechtvaardigde Engelse uitnodiging. Een gedachte die gemeengoed in Engeland is gebleven. Zie bijvoorbeeld: J. Burke, *History of England* (Londen, 1974) p. 163, 164. De discussie of de invasie primair een Nederlands initiatief betrof of een Engels initiatief, speelt nog steeds onder historici. Twee recente spraakmakende Nederlandse boeken belichten ieder van beide perspectieven: resp. Panhuysen, *Oranje en de Zonnekoning* en M. Bosman, *De Roofkoning, Willem III en de invasie van Engeland* (Amsterdam, 2016).

66 Panhuysen, *Oranje tegen de Zonnekoning*, pp. 335-342.

een casus belli en ze verklaarde de oorlog aan de Republiek. Maar deze keer kwam Engeland aan de Nederlandse kant te staan.

Afb. 10. Willem III en Mary Stuart, in 1689 gekroond als koning en koningin van Engeland. Prentmaker: Romeyn de Hooghe (Bezit Rijksmuseum).

De vrede met Engeland zou meer dan 90 jaar standhouden. Een periode van gewelddadige rivaliteit tussen de twee maritieme machten werd gesublimeerd in iets dat veel weg had van een zakelijke fusie.⁶⁷ De gemeenschappelijke vijand op het continent, het machtige Franse Koninkrijk, was daar verantwoordelijk voor.

Conclusie

Evenals aan het begin van de 17^e eeuw was er ook aan het eind van deze bewogen eeuw weer een alliantie tussen beide zeevarende handelsnaties, gericht tegen een vijandige continentale supermacht. Bij de aanvang van de eeuw was dat het Spaans-Habsburgse wereldrijk, aan het einde het Franse Koninkrijk.

In het derde kwart van deze eeuw was de neergang van het Spaans-Habsburgse rijk al ingezet en de macht van het Franse Koninkrijk nog niet tot wasdom gekomen. Juist toen konden tegengestelde belangen van de Republiek en Engeland op de drie bloedige zeeoorlogen uitlopen. De overval op het Vlie zou daarin een keerpunt zijn. Daarna stond de oorlogsvloot onder De Ruyter geen successen meer toe aan de tegenstander.

---

67 N. Ferguson, *Empire, How Britain made the Modern World* (London, 2004) p. 23.